

OŽIVLJAVANJE BIROKAPITALISTIČKOG MODELA I IDENTIFIKACIJA ETATISTIČKOG SINDROMA KOD MLADIH SRBIJE

Originalni naučni rad

Siniša ZARIĆ,
Vojislav BABIĆ,
Ekonomski fakultet
Univerziteta u Beogradu
sinisa@ekof.bg.ac.rs
babic98@yahoo.com

U radu se analizira rastući trend mešanja države u ekonomiju u svetu i u Srbiji u toku globalne ekonomske krize. Cilj rada je da ukaže na rastući trend regulacije države u srpskoj ekonomiji koji osnažuje neekonomsko razmišljanje, proizvodi meka budžetska ograničenja i rezultira lošim ekonomskim pokazateljima. Sa metodološkog aspekta u radu su korišćeni uporedna analiza i anketno istraživanje. U poglavlju 1. definiše se pojam regulacije ekonomije i analiziraju se dve osnovne grupe teorija ekonomske regulacije: 1. teorije javnog interesa i 2. teorije porobljavanja. U istom poglavlju analizirani su trendovi regulacije i deregulacije ekonomije u SAD od 1901. do danas i konstatuje se da su Amerika i svetska privreda od 2007. suočeni sa najobimnijim merama regulacije u istoriji. U poglavlju 2. analizirana je priroda prakse mešanja države u srpsku privredu. U poglavlju 3. prezentovani su rezultati autorskog istraživanja sindroma ekonomske kulture kod studenata ekonomskih fakulteta. Naglašeno prisustvo države u ekonomskim procesima u Srbiji ne može se objasniti samo produženim trajanjem tranzicionog procesa (Srbija kao jedina zemlja u fazi tranzicione recesije), niti posezanjem za novim vidovima regulacije kao posledicom globalne ekonomske krize. Mora se uzeti u obzir ekonomska kultura koju karakterišu snažni sindromi paternalizma, etatizma i nekonkurentnosti. Vladajući set neformalnih institucija koje se kako je D. North utvrdio sporo menjaju, predstavljaju dobru platformu za novi intervencionizam države i omekšavanje budžetskih ograničenja.

Ključne reči: regulacija, država, ekonomska kriza, ekonomska kultura, mladi Srbije

Uvodna razmatranja: zakonomernost preispitivanja uloge države u ekonomiji u vreme krize i recesije

REGULACIJA EKONOMIJE PREDSTAVLJA PROCES u kojem država nameće setove propisa i mera za ograničavanje delovanja mehanizma slobodnog tržišta. Na taj način se pod pretnjom zakonskih kazni utiče na promenu ekonomskog ponašanja preduzetnika i firmi u privatnom sektoru. Regulativne mere mogu da se primene i na finansijski sektor. Regulacijom se pokušava ostvarenje političkih, ekonomskih i socijalnih ciljeva. Pobornici regulacije, primenjujući regulativnu ekonomsku politiku, navodno žele da spreče nehumane strane tržišne utakmice, da povećaju obim proizvodnje i zaposlenost, da zaštite dobavljače od rizika niskih cena i da smanje ekonomske nejednakosti, tako što će raspodelu prihoda učiniti ravnomernom. U sprovođenju ekonomske regulacije država može da koristi različite instrumente kao što su cenovna politika (kontrola cena robe i usluga), uvođenje carinskih i necarinskih barijera, ekstenzivna fiskalna politika, subvencije, obaveza otkrivanja informacija, limitacija udela privatnog kapitala najčešće u industriji i bankarskom sektoru, birokratizacija izdavanja građevinskih dozvola i dr. Osim ekonomske regulacije država može da vrši i tzv. socijalnu regulaciju. Socijalna regulacija uključuje legislativu i mere za zaštitu javnog zdravlja i životne sredine. Prema Pozneru (1974), termin regulacija odnosi se na poreze, subvencije, direktnu legislativu i administrativnu kontrolu nad kamatnim stopama i firmama koje nameravaju da uspostave proizvodnju i počnu sa prodajom proizvoda. Pozner razlikuje dve osnovne grupe teorija ekonomske regulacije. Prva grupa nosi naziv „teorija javnog interesa” (Pozner 1974). Ova teorija polazi od pretpostavke da su tržišta veoma krhka i neefikasna i ne mogu normalno da funkcionišu bez vladine intervencije. Prema drugoj pretpostavci, vladina regulacija tržišta je praktično bez troškova. Zbog toga vlada ima obavezu da štiti sindikate, da uvede subvencije, da definiše ekonomske projekte od javnog značaja, da garantuje minimalne zarade, čak i cene ukoliko je do njihovog porasta došlo usled neefikasnosti i nesavršenosti tržišnog mehanizma. Glavni predstavnici ove teorije su Džejms Bonbrajt (James C. Bonbright), Kenet Kalp Dejvis (Kenneth Culp Davis) i Henri Frenkli (Henry Friendly). Zajedničko za sve autore je da je regulacija zapravo jednostavan odgovor na javnu tražnju za korekcijom neefikasne tržišne privrede.

Druga grupa teorija nosi naziv „teorije porobljavanja” (Posner 1974). Generalno, prema teoriji porobljavanja, regulacija je odgovor na zahteve interesnih grupa koje se bore između sebe da bi maksimizovale prihode svojih članova. Postoji više varijanti ove teorije koje se međusobno razlikuju. Prema marksističkoj varijanti, kapitalisti preko velikih kompanija kontrolišu društvene institucije. Kontrola institucija vrši se putem mera regulacije. Međutim, treba ukazati na određene nedostatke ove varijante. Naime, u praksi znatan deo ekonomske regulacije mogu

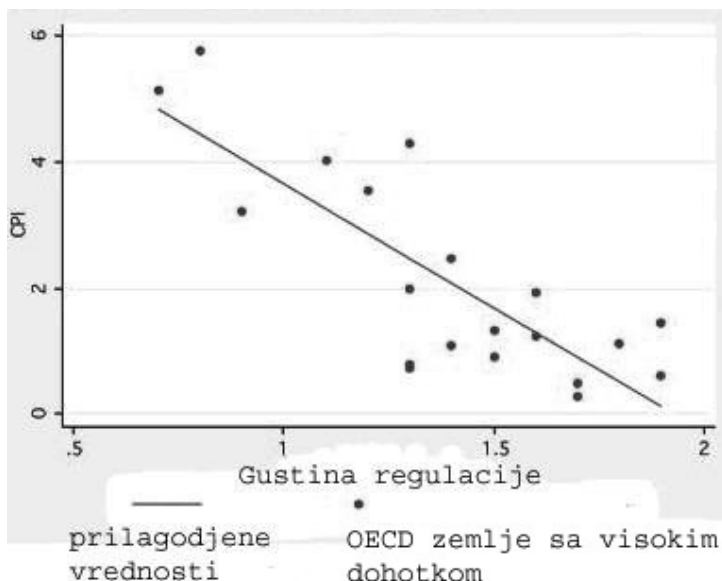
da sprovede i mala preduzeća, neposlovne grupe, razna profesionalna udruženja i sindikati. Sledeća varijanta teorije porobljavanja izvedena je iz političkih nauka. Glavni predstavnici su Artur Bentli (Arthur F. Bently), Dejvid Truman (David B. Truman) i sledbenici.

U teoriji se naglašava značaj učestvovanja interesnih grupa u formacijama javne politike odnosno u legislativnim i administrativnim procesima. U teoriji se takođe ističe značaj regulatornih agencija kao sredstva za dominaciju interesnih grupa u industriji (Posner 1974). Novija varijanta teorije porobljavanja pripisuje se Džordžu Stigleru (George Stigler) i sledbenicima. U ideološkom smislu, ova varijanta je bliska teoriji javnog izbora. Strigler porobljavanje, metaforu sa militarističkim prizvukom, zamenjuje neutralnom terminologijom ponude i tražnje (Stigler 1971).

Kritikujući ekonomsku regulaciju, autor se koncentriše na njenu troškovnu stranu. Što je vrednost kartelizacije veća, manja je elastičnost tražnje industrijskih proizvoda, a ulazak novih ekonomskih subjekata u industriju je skuplji i sporiji (Stigler 1971). Prema Gariju Adamsu i saradnicima (2011), verovatnoća regulatornog porobljavanja je rizik kome je regulatorna agencija izložena po svojoj prirodi. Agencije treba maksimalno zaštititi od spoljnog uticaja. U suprotnom, postoji velika verovatnoća da će agencija biti u službi regulatornog subjekta. Porobljena agencija je često gori izbor od nepostojanja regulacije. Veze između efektivne gustine regulacije i indeksa korupcije merio je Aleksandar Hamilton. Za merenje gustine regulacije autor je prilagodio tzv. indeks dobrog upravljanja Svetske banke (Hamilton 2013). Hamiltonov indikator za merenje kvaliteta regulacije uključuje sledeće parametre: 1. gustinu unutrašnje i spoljašne regulacije, 2. nivo poslovne regulacije, 3. magnitudu tarifa, kontrolu cena i netarifne barijere, 4. ukupno opterećenje administrativne regulacije i 5. lakoću startovanja i zatvaranja biznisa. Indikator gustine kreće se od -2,5 do 2,5. Na grafiku 1. predstavljena je bivariantna veza između indikatora kvaliteta regulacije i prilagođenog indeksa korupcije (CPI) baziranog na izveštajima Transparency International. Vrednosti CPI kreću se od 0 (zemlje sa visokom korupcijom) do 6 (zemlje sa niskim stepenom korupcije). Čak i u bogatim zemljama OECD, koje poseduju visok stepen slobode medija i transparentnosti, ekstenzivno regulatorno okruženje je u korelaciji sa visokim stepenom korupcije, odnosno sa većom ekstrakcijom rente.

Deregulacija predstavlja proces ukidanja ili smanjenja državne kontrole tržišta. Pobornici deregulacije smatraju da ona utiče na povećanje konkurentnosti, produktivnosti i dovodi do ukupnog smanjenja cena. Deregulacija povećava tržišnu efikasnost prepuštajući *nevidljivoj ruci* da vodi ekonomiju nezavisno od vladine intervencije (Smith 1998). Proces deregulacije može da se sprovede gotovo u svim sektorima ali se u dosadašnjoj praksi najviše primenjivao u industriji, energet-

Grafik 1. Gustina regulacije i ekstrakcija rente

Izvor: Hamilton, 2013

skom, transportnom, telekomunikacionom i finansijskom sektoru. Tipični pobornici procesa deregulacije su ekonomisti Austrijske škole. Jedno od glavnih načela ovih ekonomista je sloboda izbora u čijoj osnovi stoji minimizovanje regulacije tržišta od strane države. Šta dovodi do nastanka ekonomske krize? Kako ekonomisti Austrijske škole gledaju na pojavu depresije? Ekonomisti Austrijske škole poslovne cikluse vezuju za fenomen neravnoteže koja je izazvana mešanjem vlade ili Centralne banke na tržištu, što dovodi do recesije i neočekivanih posledica. U tom slučaju poslovni ciklusi su periodične korekcije koje ekonomiju treba da vrate u ravnotežno stanje. Prema predstavnicima Austrijske škole Centralna banka postoji kao vladina institucija sa privilegovanim položajem i ovlašćenjima. Neka od tih ovlašćenja su ekskluzivno pravo na emisiju papirnog i kovanog novca, monopol u izdavanju blagajničkih zapisa, obaveza komercijalnih banaka da čuvaju deo rezervi u Centralnoj banci, kontrola novčane ponude, upravljanje politikom određivanja kamatnih stopa i dr. Prema austrijskoj teoriji poslovnih ciklusa, bez bankarske kreditne ekspanzije, ponuda i potražnja u slobodnom cenovnom sistemu teže ka prirodnom nivou, pa se kumulativni bumovi i padovi ne mogu razviti. Međutim, vlada preko centralne banke direktno utiče na kreditnu ekspanziju, dajući centralnoj banci veću odgovornost i ovlašćenja. Usled toga se povećavaju obavezne rezerve komercijalnih banaka. Centralna banka na signal o padu cena upumpava dodatne količine novca i kredita u sistem. Komercijalne banke dalje šire kreditnu aktivnost

što vremenom dovodi do smanjenja kamatnih stopa (Rothbard 1969). Kada kamatne stope opadaju veštački, usled intervencije Centralne banke, tada dolazi do promena preferencija, odnosno vrednovanja potrošača. Investitori dobijaju tržišni signal o padu kamatnih stopa, pa počinju da ulažu novac u kapitalna dobra. Brži tempo poslovanja zahteva i podizanje cene rada i renti. Problem se javlja kada rentijeri i radnici počnu da troše nedavno upumpani novac koji su primili u vidu većih plata i renti. Radnici počinju da troše veći deo svoje zarade kupujući robu široke potrošnje. Oni nedovoljno štede i ne ulažu u kupovinu novoprodučenih mašina, kapitalne opreme i sirovina. To se manifestuje naglim padom, a potom depresijom u sektoru industrije proizvodnih dobara (Rothbard 1969).

Za Hajekov (Hayek) intelektualni rad često se vezuje i njegova čuvena rasprava sa Kejnzmom (Keynes). Pomeranjem središta analize sa novca kao sredstva za razmenu na novac kao tekuću aktivu, Kejnzm je prouzrokovao štetu nastalu usled politike ubrizgavanja novostvorenog novca kroz kreditna tržišta ili trošeci ga direktno na javne radove (Hayek 1931). Novostvoreni novac se u okviru Kejnzmov ekonomske politike koristi za unajmljivanje nezaposlenih i za finansiranje popularnih programa javne potrošnje. Monetarna injekcija ubrizgana preko sistema komercijalnih banaka može da stimuliše privredu izazivanjem veštačkog ekonomskog buma (Hayek 1931). Nepoželjni efekti povećane ponude novca, opšte povećanje nivoa cena kao i eventualni kolaps veštačkog buma u početku se mogu zataškati uz pomoć zvaničnika koji su kreirali monetarnu politiku. Međutim, ističe Hajek, kako se politički proces nastavlja, izabrani zvaničnici sve više počinju da zavise od dodatne monetarne injekcije koja bi eventualno ponovo proizvela poželjne efekte na kratak rok. Hajekova rasprava i prepiska sa Kejnzmom, koja je trajala dugi niz godina, naišla je na veliki ođek u značajnim akademskim krugovima. Njihova rasprava u stvari predstavlja spor dva različita modela predviđanja – jednog koji se zasniva na individualnim odlukama preduzetnika i drugog koji se oslanja na državnu regulaciju u proizvodnji. Po Hajekovom mišljenju mešanje države u ekonomiju dovodi do sve veće centralizacije donošenja odluka što utiče na smanjenje ekonomskih sloboda i privredne efikasnosti.

Tokom XX veka procesi regulacije i deregulacije u SAD smenjivali su se u talasima. Prvi talas regulacije ekonomije zabeležen je za vreme predsedničkog mandata Teodora Ruzvelta (1901-1909). Sledi proces deregulacije tokom 20-tih godina, koji predhodi Velikoj depresiji i Kejnzmovskoj ekonomskoj politici. U Tabeli 1 dat je pregled američkih ekonomskih kriza od Velike depresije do Globalne ekonomske krize, sa procenom karaktera preduzetih strategija za prevazilaženje.

Tab. 1 Pregled ekonomskih kriza u SAD: od Velike depresije do Globalne ekonomske krize

Procena prirode strategije za prevazilaženje krize: Babić, V.

Početak - kraj	Trajanje u mesecima	Priroda strategije za prevazilaženje krize
Avg. 1929-Mart 1933	43	Regulacija
Maj 1937-Jun 1938	13	
Nov. 1948-Okt. 1949	11	Deregulacija
Jul 1953 - Maj 1954	10	Neutralna
Avg. 1957 - Apr. 1958	8	Mešovita
Apr. 1960-F eb. 1961	10	Deregulacija
Dec. 1969-Nov.1970	11	Regulacija
Nov. 1973 - Mart 1975	16	Deregulacija
Jan. 1980 - Jul 1980	6	Deregulacija
Jul 1981- Nov. 1982	16	Deregulacija
Jul 1990 - Mart 1991	8	Deregulacija
Mart 2001 - Nov. 2001	8	Deregulacija
Dec 2007 - ?	?	Regulacija

Posle talasa deregulacije 1970-2001, SAD i svetska ekonomija od 2007. god. suočeni su sa najobimnijim merama regulacije u istoriji ekonomije. Kada se analiziraju razlike između vladinih spasonosnih paketa (bailouts) u toku Globalne ekonomske krize i Velike depresije, potrebno je naglasiti da je poređenje u izvesnoj meri otežano zbog vremenske barijere. Ipak, vladini *beilauti* su svakako veći u toku Globalne ekonomske krize. Posle usvajanja stabilizacionog akta iz 2008. (*The Emergency Economic Stabilization Act of 2008. by Treasury Secretary Henry Paulson*), američka vlada je preduzela intenzivne regulatorne mere za spasavanje kompanija u finansijskom, osiguravajućem, stambenom, energetsom, automobilskom sektoru i u drugim granama industrije. Do sredine 2009. god. visina *beilauta* u SAD oficijelno je iznosila 700 mljd. USD, dok su oni realno prelazili sumu od 2000 mljd. USD (Babić 2012). Opsežne spasonosne mere preduzimaju se i na nivou EU, gde je kriza suverenog duga zahvatila najpre Mađarsku (2008), a zatim zemlje evro zone Grčku, Portugal, Italiju, Irsku, Španiju i Kipar.

Jačanje uloge države u ekonomiji kriznog perioda i meka budžetska ograničenja (drugi put)

84 | Janoš Kornai je još osamdesetih godina XX veka formulisao kategoriju mekih budžetskih ograničenja (Kornai 2012). U pokušaju osporavanja postojanja tzv.

političke ekonomije socijalizma kao naučne discipline, dokazivali smo da se naučni zakoni ove discipline ne mogu dokazati (Zarić 1991). Svega nekoliko je bilo naučnih kategorija socijalističke ekonomije koje je rigorozna kritička analiza mogla da potvrdi. Jedna od njih bila su meka budžetska ograničenja, karakteristika svih socijalističkih ekonomija, ili kako bi Kornai definisao, ekonomija nestašice. Danas, ovaj stav treba revidirati i sagledati meka budžetska ograničenja kao prisutni fenomen u savremenim privredama (Kornai 2012). Udovički je potpuno u pravu kada ukazuje na činjenicu da je upravo država u Srbiji osnovni kreator i generator finansijske nediscipline i permanentnog omekšivanja budžetskih ograničenja (Udovički 2014). Država, između ostalog, zakonom štiti preduzeća u procesu restrukturiranja od prinudne naplate potraživanja prema njima. U kreiranju finansijske nediscipline i omekšavanju budžetskih ograničenja sadejstvuje i nedovoljna zaštita svojinskih prava. Prema IPRI za 2013 godinu, Srbija se nalazi u poslednjem kvintalu liste, dakle, u poslednjih 20% zemalja po zaštiti svojinskih prava. Ilustraciju problema nudi Tabela br. 2.

Tab. 2 Indikatori efikasnosti sporova Izvor: Doing Business 2014

Indikator	SRB 2014	SRB 2013	BUG 2014	HRV 2014	GRE 2014	MAĐ 2014	RUM 2014	SVK 2014
Poštovanje ugovora (rang)	116	100	79	49	98	15	53	65
Vreme (dana)	635	635	564	572	1300	395	512	545
Troškovi (% potraživanja)	34	31,3	23,8	13,8	14,4	15	28,9	30
Broj procedura	36	36	38	38	39	35	32	32
Naplata potraživanja sudskim putem (rang)	103	104	92	98	87	70	99	38
Vreme (godina)	2	2	3,3	3,1	3,5	2	3,3	4
Troškovi (% imovine)	20	20	9	15	9	15	11	18
Rezultat (0 - prodaja stečajne mase, 1 - going concern)	0	0	0	0	0	0	0	1
Stopa povraćaja nakon izmirenja poverilaca (centi na jedan dolar)	29	29,1	32,6	30,3	34	38,3	30	54,1

Nova politička ekonomija, posebno radovi Akemoglua, Džonsona i Robinsona (Acemoglu et al. 2004), dokazuje vezu između političkih i ekonomskih institucija. Kako su ekonomski akteri u svom ponašanju determinisani ekonomskim institucijama, nije teško ustanoviti vezu između države, odnosno političkog faktora, i ekonomskog ponašanja. Teza je utemeljena još u prvim radovima Janoša Kornaija i odnosi se na vezu između partijske države i odgovarajućih institucija koji favorizuju i nagrađuju pritisak agenata za omekšavanje budžetskih ograničenja. Gedeon (2013) zaključuje da kategorija mekih budžetskih ograničenja osta-

je aktuelno analitičko oruđe i za proučavanje kapitalizma, u kojem opstaju oni agenti koji takođe nastoje da omekšaju budžetska ograničenja, navodeći primer sistema zdravstvenog osiguranja. Globalna ekonomska kriza, budžetski deficiti i omekšavanje budžetskih ograničenja u nizu kapitalističkih zemalja, pa i u u Srbiji, aktuelizuje doprinose Kornaija i njegovih sledbenika, razumevajući ih ne samo kao ezoterična pitanja.

Srpska ekonomija (kao i svaka druga, prema paradigmi nove političke ekonomije) funkcioniše u kontekstu seta pravila formalnog karaktera (institucije koje država kreira) i neformalnih pravila, koja postoje kao nasleđena i prihvaćena gledišta među građanima i kolektivitetima. Država nije formulisala održiva pravila, a i sama često doprinosi eroziji njihove vrednosti. Na taj način, država podstiče realna očekivanja u vezi sa omekšavanjem budžetskih ograničenja, toleriše, preko javog sektora, finansijsku nedisciplinu i, konačno, negativno utiče na razvoj sklonosti ka štednji i investiranju. Madžar (2014) nudi odgovor na pitanje o razlozima dirizizma države u ekonomiji i politickog uticaja na ekonomske procese. U ovakvom ambijentu profitiraju politički faktori, ostvarujući i značajne političke efekte. U društvu sa tradicijama autoritarnih režima i kratkim periodima punog razvoja tržišne ekonomije; u društvu čiju ekonomsku kulturu karakterišu snažni sindromi paternalizma, nekonkurentnosti i etatizma, politički efekti ovakvog ponašanja države su još snažniji.

Performance auditing pomaže u sprečavanju državnog sektora da ulazi u aktivnosti koje nisu u skladu sa njegovim ciljem osnivanja. Ovakve revizorske delatnosti koje ograničavaju nepoželjne aktivnosti državnih kompanija u čitavom regionu nisu prisutne, što svedoči o činjenici da ne postoji tražnja za ovom vrstom usluga. Određeni stepen konstitucionalnosti i njegovog prepoznavanja od strane korisnika javnih usluga bi bio poželjan u regionu zbog tendencija koje je višegodišnja recesija u zemljama regiona potencirala. Ograničenja tržišnih aktivnosti i ekonomskih indikatora proizveli su rast zaduženja kompanija koje nisu u stanju da plate usluge javnih preduzeća, što podstiče javne kompanije da svoja potraživanja transformišu u akcije u kompanijama koje duguju, postajući tako deo svojinske strukture.

Različiti oblici omekšavanja mekih budžetskih ograničenja (prisutni u srpskoj praksi) su sledeći:

1. Meke subvencije (predmet pogađanja, lobiranja, klijentelizma)
2. Meko oporezivanje i doprinosi (sšto ne znaci i promene samih stopa)
3. Meki krediti (omekšavanje uslova, u jednogodišnjem periodu gasšenje čak tri banke, sa sedištem u Beogradu i novi trosak države odnosno poreskih obveznika)
4. Meke administrativne procedure (Karklins smatra postupke omekšavanja administrativnih procedura drugim oblikom u tročlanjoj podeli tipova ko-

rupcije u post-socijalističkim zemljama, vidi: Karklins 2002). U kontekstu istraživanja ekonomske kulture, ovaj se sindrom istražuje kroz stavove prema dokazivosti prisvajanja državnih beneficija na koje javni službenici nemaju pravo.

Liberalizam, tržište i uticaj neformalnih institucija u Srbiji

Jačanju intervencije države u ekonomiji zemlje nije inspirisano kejnzijanskim modelima uloge države u kriznim periodima. Naime, reč je o kontinuitetu višestrukog prisustva i aktivne uloge države, koji se mogu pobrojati i na sledeći način: a) I dalje visoko učešće državnog kapitala u privrednim subjektima sa elementima njegovog revivala. b) Omekšavanje budžetskih ograničenja, posebno u odnosu na subjekte u javnom sektoru ili one koji zadobijaju privilegovani status na različite načine. c) Novi protekcionizam, posebno kroz sistem javnih nabavki, favorizuje učesnike koji su umreženi sa predstavnicima države, odnosno javnim sektorom. Klijentelističke mreže u kaptiranoj državi dovode učesnike u neravnopravan položaj, suspenduju tržište, negativno utiču na razvoj, a protekcionistički favorizujuću domaće kompanije (ne samo u Srbiji) onemogućavaju brže restrukturiranje zastarele privredne strukture.

Značajan deo problema potiče od preovlađujuće kulture. Pejović (2006) je utvrdio da su različiti uspesi i tempo odvijanja tranzicionih procesa posledica upravo kulturnih obrascima koji su se veoma razlikovali u pribaltičkim zemljama, u odnosu na zemlje Centralne Evrope, a ovih u odnosu na zemlje Jugoistočne Evrope. Fascinacija samoupravnim modelom organizovanja privrede, tim, u jednom periodu uspešnim modelom, a svakako modelom koji je bio prihvaćen u društvu sa snažnim elementima jake porodice, a nekada i patrijarhalnim zadrugama, predstavljao je prepreku za izgradnju institucionalnog i mentalnog otklona od pretranzicionog perioda. Očekivanja koja su ranije bila adresovana na samoupravni kolektiv (povećanje plata, smanjivanje sklonosti ka štednji i investiranju, socijalna briga preduzeća) i socijalističku državu koja je zadužena da obezbeđuje određeni iznos javnih usluga, sredstava i sigurne starosti, danas, nastavljaju da žive, utemeljena u ekonomskoj kulturi naroda, ali ovoga puta, adresa je još samo država.

Ekonomski kultura predstavlja novi socio-ekonomski analitički koncept. Istraživanja ekonomske kulture svoje korene vuku od fundamentalnih radova Maksa Vebera, ali su određeni fenomeni posebno podstakli istraživanja u ovoj oblasti. To su: a) Stvaranje Evropske unije i istraživanje fenomena evropskih vrednosti, odnosno onih vrednosti i stavova koji u većoj ili manjoj meri dele članovi ove zajednice. b) Tranzicioni procesi i snažnije ili slabije prihvatanje institucionalnih rešenja u pojedinim postsocijalističkim zemljama, pri čemu dominira shvatanje tranzicije kao procesa restrukturiranja institucionalne infrastrukture. c) Potrebu istraživa-

nja ekonomske kulture nametnule su globalne kompanije čiji su rezultati ekonomske aktivnosti zavisni i od elemenata ekonomske kulture (najbolji primer pružaju poređenje karakteristika razvoja dobrovoljnih penzionih fondova koji rade u balkanskim zemljama, uključujući i njihove skromne rezultate u Grčkoj, sa njihovim rezultatima u zemljama Centralne Evrope). Dakle, ekonomske institucije nisu u vakuumu, već u kontekstu socijalnih i političkih struktura, kulturnih obrazaca, kao i struktura svesti (vrednosti, ideja i sistema verovanja).

Bitnim pitanjem za sagledavanje svih uzroka snažnih očekivanja od države u Srbiji jeste pitanje merenja ekonomske kulture. Neki od evropskih projekata i istraživanja evropskih vrednosti i elemenata ekonomske kulture nisu obuhvatili Srbiju. Načelno, izučavanje ekonomske kulture bazira se na empirijskim istraživanjima, bihejviorističkom pristupu i usmereno je na individue i njihove vrednosne orijentacije. Među naučnim doprinosima u Srbiji ima značajnih priloga razumevanju našeg opšteprihvaćenog obrazca sagledavanja položaja ekonomskog agenta i njegove odgovornosti za svoju budućnost.

U literaturi je najpoznatije istraživanje pod nazivom *”European values”*, a način merenja ekonomske kulture u ovom istraživanju, služi i kao metodološki koncept koji se ili u celini preuzima, ili se modifikuje i nadograđuje. Polaznu osnovu predstavlja identifikovanje sindroma koji karakterišu racionalističku ekonomsku kulturu razvijenih tržišnih ekonomija, a potom se meri intenzitet njihovog prisustva kod ispitanika. U originalnoj verziji istraživanja, reč je o šest sindroma, i to:

1. Paternalistički sindrom
2. Sindrom nekompetetivnosti
3. Etatistički sindrom
4. Nedemokratski sindrom
5. Sindrom privilegija
6. Sindrom sive ekonomije, kojima smo pridružili i
7. Sindrom „Kišobrana” (zaštite),

koji treba da ukaže na posledice razvijenog i razvijanog osećaja zaštićenosti kod članova porodica, u mnogim od balkanskih naroda. U istraživanju koje smo radili za potrebe učešća na Free Market Road Show 2012. u Beogradu, pod nazivom „Paternalistički sindrom i individualna odgovornost: svedočanstva iz Srbije”, anketirano je 400 studenta Ekonomskog fakulteta u Beogradu (Zarić 2012). Na stavove:

- a) Pojedinci treba da postanu u vecoj meri odgovorni za sebe.
- b) Država treba da bude odgovornija za stanje svojih građana.,

čak oko 39% ispitanika se opredelilo za opciju b) što dokazuje snažno prisustvo paternalističkog sindroma. Istraživanje se sprovodi i među studentima ekonomskih fakulteta u Beču, Pragu, Bratislavi i Budimpešti. Preliminarni rezultati

pokazuju, čak i u ovom kriznom periodu, veoma različite rezultate u odnosu na opredeljenja u drugim evropskim zemljama u kojima je paternalistički sindrom samo rudimentarno prisutan.

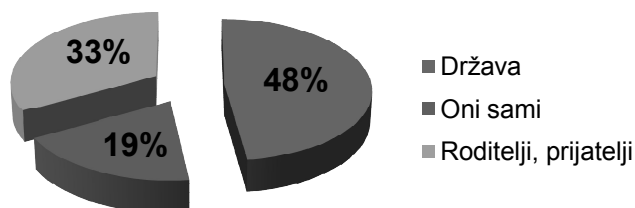
Slična razlika u ukorenjenosti sindroma, ovoga puta etastičkog sindroma, iskazuje i rezultat odgovora na sledeće pitanje:

- a) Država daje slobodu firmama (diže ruke od firmi)
- b) Država treba da kontroliše firme.

Gotovo 41% ispitanika, studenata ekonomije u Beogradu, smatra da država treba da u većoj meri kontroliše firme, što se, samo donekle može objasniti neuspelim procesima privatizacije privredim i korupcionaškim aferama i neodgovarajućim položajem zaposlenih. Objašnjenje rezultata koji su različiti u odnosu na evidentirana mišljenja vršnjaka u drugim evropskim zemljama leži u snažnom prisustvu etastičkog sindroma.

Metodološku osnovu za detaljnije izučavanje klijentelističkih odnosa pruža model *principal-agent*, odnosno patron–klijent. Ne ulazeći detaljnije u ovaj tip rasprave, ali podcrtavajući značaj klijentelističkih mreža za formiranje negativnog socijalnog kapitala u Srbiji, istakli bismo još dva momenta. Prvi je povezan sa sindromima ekonomske kulture, koji se snažno identifikuju i kod mlade populacije u Srbiji, kao što je već pominjan paternalistički sindrom, odnosno očekivanje da će spoljni autoritet, oličen u državnim organima biti glavni odgovorni faktor za naše blagostanje. Korespondentan je i, kako smo ga nazvali, „ambrela sindrom” koji glavna očekivanja populacije, posebno mlade koja bi trebalo da bude nosilac promena, vezuje za očekivanja od porodice. Na žalost, ekonomska kriza i rekordna nezaposlenost u Srbiji podstiče ovakav vid opredeljenja, koja ilustrujemo rezultatima istraživanja sprovedenog na 400 ispitanika od strane kompanije VISA Inc. U istraživanju jedan od traženih odgovora odnosio se na pitanje ko treba da podrži mlade da budu nezavisni (Grafik 2).

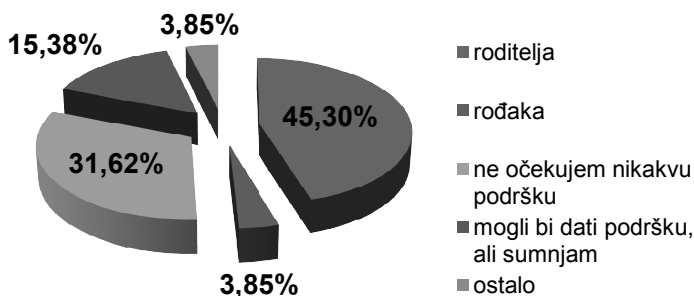
Grafik 2. Ko treba da podrži mlade da bi postali nezavisni?

Izvor: VISA 2009

Mnogi od ovih odgovora ukazuju na velika očekivanja mladih od svojih porodica da ih podrže na njihovom putu ka samostalnosti (Grafik 3).

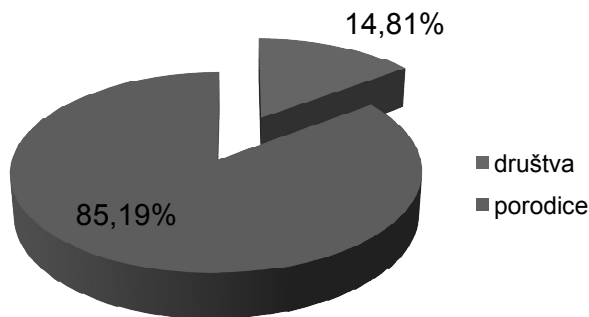
Grafik 3. U traženju posla očekujem podršku od...

Izvor: VISA 2009

Istražujući elemente ekonomske kulture u Srbiji i sindrome koji ih karakterišu, činilo nam se opravdanim da listi od 6 sindroma koja predstavlja najrasprostranjeniji instrument za identifikaciju ovih vrednosti dodamo i tzv. sindrom „kišobrana”. Ovaj sindrom je snažno prisutan i ogleda se i u dugom zadržavanju mladih pod okriljem porodice (Grafik 4).

Grafik 4. U životu očekujem podršku od

Izvor: VISA 2009

Istraživanje koje je VISA Inc. sprovela 2009. god. jasno je pokazalo da se mladi u Srbiji mnogo kasnije osamostaljuju nego u drugim zemljama. Godinu dana posle istraživanja VISA 2009. dobijeni su izvanredni podaci i o strukturi odraslih koji žive sa roditeljima:

Odrasli koji žive sa roditeljima (Serbia Media Galup, 2008)

Nezaposleni	20%
Studenti	5%
Domacice	5%
Penzioneri	3%
Zaposleni	67%

Upravo činjenica da u strukturi onih koji žive u Srbiji zajedno sa roditeljima, čak dve trećine je zaposlenih, svedoči o ovom oslanjanju na porodicu, ne suoča-

vanje sa potrebama borbe za ekonomsku i drugu nezavisnost, odnosno o životu u kojem jedinke i mlađe porodice nisu prinuđeni niti opredeljene da daju svoj maksimum u borbi za ekonomske rezultate i blagostanje.

Zaključak

U toku je oživljavanje trenda mešanja države u privredu. Nije reč o klasičnom mešanju kejnzijanskog tipa. Ne može se slučaj Srbije za vreme Globalne finansijske krize (koja u Srbiji ima produbljeno, ali i produženo dejstvo) objasniti ni kao situacija u kojoj su mere regulacije dominantne, ili, pak, mere deregulacije. Slučaj Srbije, po mnogo čemu, izmiče ovom tipu klasifikacija, i mora da njegovo istraživanje uključi šire razmatranje iz domena institucionalne analize, ali i platformu ekonomske kulture. Pre može da se govori o kontinuitetu državnog intervencionizma (naglašenog uticaja države na ekonomske tokove) kroz kontrolu ekonomskih aseta, nepoštovanje pravnih normi koje je donela sama država, te podsticanju ambijenta u kojem ekonomski subjekti pokazuju rastući stepen nediscipline. U zemljama pogođenim krizom, kao što su Grčka, Portugal, Srbija, javni sektor se pojavljuje na dužničkoj strani, ne izvršavajući svoje finansijske obaveze na vreme. Drugi aspekt finansijske nediscipline u kojem država takođe participira preko nepoštovanja ugovornih obaveza, nastaje u odnosima između kompanija u privatnom vlasništvu. Uz ovo treba dodati da je značajan broj kompanija tokom procesa privatizacije u Srbiji ostao i sa određenim udelom državnog kapitala u vlasničkoj strukturi. Opravdana je bojazan da je država tolerantnija u sprovođenju pravila prema ovakvim firmama, čime ona dalje doprinosi rastućoj finansijskoj nedisciplini (Udovički 2013). U nizu istraživanja, dokazana je rastuća uloga novog protekcionizma u periodu globalne finansijske krize (UNCTAD 2010). Kako su mogućnosti klasičnog protekcionizma sve manje sa opštim padom carina (WTO 2013) i jačanjem regionalnih ekonomskih zajednica (EU, CEFTA), on gubi na snazi ali države različitim mehanizmima favorizuju pojedine učesnike u procesu međunarodne razmene. Najčešće se radi o sledećim merama novog protekcionizma: 1. sistem javnih nabavki koji podržava nabavke od nacionalnih proizvođača i 2. zeleni protekcionizam. Kada su u pitanju javne nabavke, a preko njih se ostvari i do 15% GDP, sistem u celini podržava stvaranje klijentelističkih mreža. Rasma Karklins (2002) je identifikovala tri tipa postsocijalističke korupcije, a najviši oblik jeste uzapćenost države u klijentelističke mreže koje funkcionišu po modelu *principal-agent*. U ovom modelu, s jedne strane se pojavljuju ekonomski agenti, a sa druge državni funkcioneri. Ovaj tip korupcije u Srbiji opisuje Vesna Pešić (2007), ukazujući na njenu raširenost. Država je u situaciji da propiše norme i pravila koja mogu da odgovaraju samo pojedinim i ekskluzivnim učesnicima, koji u krajnoj liniji neće podržati slobodno tržište i preduzetnički duh učesnika. Ekonomsku kulturu srpskog društva karak-

teriše sindrom nekonkurentnosti. Ograničenja konkurencije ne nailaze na jednaki otpor koji je karakterističan za zemlje evropskih vrednosti i drugačije ekonomske kulture. Iako nepotpuna, niz istraživanja koja su rađena na temu ekonomske kulture i značaja neformalnih institucija u Srbiji ukazuju na činjenicu da su i među mladima Srbije veoma izraženi paternalistički sindromi, što otežava prepoznavanje neadekvatnih modaliteta državne intervencije u ekonomiji. U delu ekonomske javnosti Srbije, dominira teza o periodu posle 2000 god. kao vremenu neoliberalizma (Prokopijević 2012). Nedostatak kritičnog odnosa prema ulozi države, te razumevanja postulata slobodnog tržišta čini reformske procese veoma otežanim.

U kontekstu srpske privrede, veoma je složeno i gotovo nemoguće ustanoviti da li država poteže za merama regulacije i deregulacije, da li su njene mere inspirisane neokejnzijanskim pristupom ili ne. Pre bismo bili skloni da zaključimo da država ostaje ključni i nezaobilazni faktor ekonomskih procesa. Ovu tendenciju podržavaju tvrdokorne neformalne institucije, koje se inače suprotstavljaju snagama tržišta i onim institucionalnim rešenjima koja podržavaju karakteristike slobodnog tržišta. Tako da u duhu Nortove analize, sledi da se revival snažnog uticaja države na privredne tokove, ionako naglašen u mnogim zemljama koje se suočavaju sa posledicama globalne ekonomske krize, utemeljuje u setu neformalnih institucija i u kreiranom miljeu elemenata ekonomske kulture. Rezultati prvih, mada jos uvek nepotpunih, istraživanja sindroma ekonomske kulture, pokazuju njihovo tvrdokorno prenošenje u mentalne matrice mladih Srbije (studenti Ekonomskog fakulteta). Ova istraživanja, kao i istraživanja preduzetničkih potencijala (Zaric and Babic 2012), pokazuju značajna odstupanja rezultata koji su evidentirani u Srbiji od onih u drugim evropskim zemljama. Neformalne institucije i elementi ekonomske kulture, različiti umnogome od preovlađujućih evropskih vrednosti, kreirace i nadalje snažan otpor deregulaciji i jačanju tržišnih sila, ostajući za duži period gostoljubivi ambijent birokapitalističkim modelima, te raznim vidovima dirizizma. Meka budžetska ograničenja i finansijska nediciplina predstavljaju snažnu ilustraciju ovakvog karaktera privrede Srbije.

Literatura

- Adams, G. et al. 2007. „Regulatory Capture: Managing the Risk.” ICE Australia, International Conferences and Events Oct. 24th.
- Acemoglu, D. , Johnson, S. and J. Robinson. 2004. „Institutions as he Fundamental Cause of Long –un Growth. „ CEPR Discussion Papers 4458.
- Babić, V. 2012. *Uticaj poverenja ekonomskih agenata na generisanje globalne ekonomske krize i recesije u Srbiji*. Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Barr, N. 2001. *The Welfare State as Piggy Bank:Information, Risk, Uncertainty and the Role of the State*. Oxford: Oxford University Press.

- Doing Business. 2013 *Doing Business 2014: Understanding regulations of SME*. Preuzeto sa <http://www.doingbusiness.org/~media/GLAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB14-Full-Report.pdf>
- Friedman, M. 1997. *Kapitalizam i sloboda*. Novi Sad: Global Book.
- Gedeon, P. 2013. „From Anti-Equilibrium to The Socialist System and Beyond.” *Society and Economy* 35(4):431-451.
- GESIS. 2008. *European Values study, 4th wave (ZA4800)*. Mannheim: Leibniz Institute for Social Sciences.
- Hamilton, A. 2013. „Small is beautiful, at least in high-income democracies: the distribution of policy-making responsibility, electoral accountability, and incentives for rent extraction.” *Policy Research Working Paper 6305*, World Bank.
- Hayek, F. A. 1931a. „Reflections on the Pure Theory of Money of Mr. J. M. Keynes.” *Economica* 11: 270–295.
- IPRI. 2013. *International Property Rights Index*, www.Internationalpropertzrightsindex.org
- Karklins, R. 2002. „Typology of Post-Communist Corruption.” *Problems of Post Communism* July/ August: 22-32.
- Kaufmann, D. et al. 2010. „The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues.” *Policy Research Working Paper 5430*, The World Bank Development Research Group Macroeconomics and Growth Team.
- Kornai, J. 1980. *Economics of Shortage*. V. A-B. Amsterdam: North Holland.
- . 2012. „What Economics of Shortage and The Socialist System Have to Say to the (Hungarian) Readers Today.” An Introductory Study to the first two Volumes of the Life’s Work Series. *Acta Oeconomica* 62(3): 365-384.
- Labonte, M. and G. Makinen. 2002. „The Current Economic Recession: How Long, How Deep, and How different from the Past.” Order Code RL31237, Congressional Research Service, The Library of Congress (Jan. 10)
- Madžar, LJ. 2014. „Politički činioci makroekonomske havarije-Sistemska i individualno u ekonomskim prestupima.” U *Ekonomska politika Srbije u 2014*, uredili, 73-101. Beograd: Ekonomski fakultet.
- North, D. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pejović, Svetozar. 2006. „Diferencijacija Rezultata Institucionalnih Promena u Centralnoj i Istočnoj Evropi: Uloga Kulture” *Social Philosophy and Policy* 23 No1: strane.
- Pešić, V. 2007. *Partijska država kao uzrok korupcije u Srbiji*. Preuzeto sa <http://www.republika.co.rs/402-405/17.html>
- Prokopijević, M. 2012. „Liberalizam.” U *Globalna kriza i ekonomska nauka*, uredili, strane. Beograd: CID, Ekonomski fakultet.
- Posner, R. 1974. „Theories of Economic Regulation.” *Working Paper 41*, Center for Economic Analysis of Human Behavior and Social Institutions, National Bureau of Economic Research.
- Rothbard, M. 1969. *Economic Depression: Their Cause and Cure*. Michigan: Constitutional Lansing.
- Smith, A. 1998. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Novi Sad: Global Book.

- Stigler, G. 1971. „The Theory of Economic Regulation.” *The Bell Journal of Economics and Management Science* 2(1): 3-21.
- Udovički, K. 2014. „Ograničenja na strani ponude i neophodnost ekonomskih reformi za ubrzavanje privrednog rasta.” U *Ekonomska politika Srbije 2014*, uredili, 45–63. Beograd: Ekonomski fakultet.
- UNCTAD. 2010. *International Trade After Economic Crisis: Challenges and New Opportunities*, United Nations Publications UNCTAD/DITC/TAB/2010/2. Geneva: UN Conference on Trade and Development.
- VISA. 2009. „Da li su mladi samostalni? „online istraživanje kompanije Visa Inc
- WTO. 2013. *Made in the World* . Preuzeto sa http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/miwi_e/miwi_html
- Zaric, S. and V. Babic. 2012. „Management & Trust During the Global Economic Crisis: The Case of Serbia.” *Holistic Marketing Management Journal* 2(2): 7-19.
- Zarić, S. 2012. „Istraživanje sindroma ekonomske kulture kod studenata ekonomskih fakulteta.” Istraživanje prezentovano na Free market road show: Belgrade (23th May).
- . 1991. “Novi sadržaj političke ekonomije ograničeno modernizovanog društva.” U *Zbornik radova Interkatedarskog savetovanja politekonomista Jugoslavije, Osijek 1990*, uredili, 253-262. Osijek: Ekonomski fakultet.

Summary:

Revival of the Bureaucratic Capitalism model and Identification of the Etatist Syndrom among Young Serbian Population

This text deals with the growing state trend interfering in economy both in the world and in Serbia during the global economic crisis. It is aiming at calling attention to state regulating growing trend in Serbian economy which strengthens non-economic thinking, generates soft budgeting constraints and results bad economic parameters. Emphasized state presence in Serbian economic processes can neither be explained by prolonged transitional process lasting (Serbia as the only country in the phase of transitional recession), nor can it make any sense of new regulation aspects, as a consequence of global economic crisis. Economic culture must be taken into account characterizing strong syndromes of paternalism, etatism and non-competitiveness. The ruling set of non-formal institutions which are slowly being changed, according to D. North, represent good platform for new-state-interventionism and budget constraint softening.

Key words: regulation, state, economic crisis, economic culture, youth of Serbia.

Rad prijavljen: 10. 7. 2013
Rad recenziran: 23. 8 2013.
Rad prihvaćen: 16. 9. 2013